

Raqamli ta'lim muhitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirishning psixologik omillari

Soliyev Otabek Davlatjon o'g'li
FarDU 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur izlanishda raqamli ta'lim muhitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim vositalari talabaning mustaqil fikrlashi, axborotni izlash va qayta ishlash ko'nikmalari, o'z-o'zini nazorat qilish, o'quv faoliyatiga qiziqish va ichki motivatsiyasini rivojlantirishda muhim imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, raqamli muhitda diqqatning chalg'ishi, yuzaki o'zlashtirish, tashqi rag'batga ortiqcha bog'lanish kabi muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Izlanishda ushbu jarayonlarni samarali boshqarish uchun motivatsion, emotsional, kognitiv va ijtimoiy-psixologik omillarning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, kognitiv faollik, o'quv motivatsiyasi, mustaqil ta'lim, psixologik omillar, ichki motivatsiya, raqamli kompetentlik.

Abstract: This study analyzes the psychological factors influencing the development of students' cognitive activity and learning motivation in a digital educational environment. Digital educational tools provide significant opportunities for enhancing students' independent thinking, information search and processing skills, self-regulation, interest in learning activities, and intrinsic motivation. At the same time, the digital environment may also lead to such challenges as distraction, superficial learning, and excessive dependence on external incentives. The study highlights the importance of motivational, emotional, cognitive, and socio-psychological factors in the effective regulation of these processes.

Keywords: digital education, cognitive activity, learning motivation, independent learning, psychological factors, intrinsic motivation, digital competence.

Аннотация: В данном исследовании анализируются психологические факторы, влияющие на формирование когнитивной активности и учебной мотивации студентов в цифровой образовательной среде. Цифровые образовательные средства создают важные возможности для развития самостоятельного мышления студентов, навыков поиска и переработки информации, самоконтроля, интереса к учебной деятельности и внутренней мотивации. Вместе с тем в цифровой среде могут возникать такие проблемы, как отвлечение внимания, поверхностное усвоение учебного материала и чрезмерная зависимость от внешних стимулов. В исследовании раскрывается значение мотивационных, эмоциональных, когнитивных и социально-психологических факторов для эффективного управления данными процессами.

Ключевые слова: цифровое образование, когнитивная активность, учебная мотивация, самостоятельное обучение, психологические факторы, внутренняя мотивация, цифровая компетентность.

Zamonaviy dunyo oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, elektron ta'lim platformalari, masofaviy o'qitish tizimlari, interaktiv resurslar va sun'iy intellektga asoslangan vositalardan foydalanish ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Bu jarayon bir tomondan ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan talabalarning bilish faoliyati, o'quv motivatsiyasi, mustaqil fikrlashi va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalariga nisbatan yangi psixologik talablarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli ta'lim muhiti talabaga keng axborot maydonini taqdim etadi. Biroq axborotning ko'pligi har doim ham samarali bilim olishni ta'minlamaydi. Aksincha, raqamli muhitda diqqatning chalg'ishi, axborotni yuzaki qabul qilish, tayyor javoblarga tayanish, mustaqil tahlil qilishning susayishi, tashqi rag'batlarga haddan tashqari bog'lanish kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Shu sababli raqamli ta'lim sharoitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki chuqur psixologik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababdan raqamli ta'lim muhitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash, ularni ilmiy asosda tahlil qilish hamda ta'lim jarayonida hisobga olish bugungi oliy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Mazkur masala talabaning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish, kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, raqamli axborot bilan ongli ishlash madaniyatini shakllantirish va ta'lim sifatini oshirish nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli ta'lim muhitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash, ularni ilmiy asosda tahlil qilish hamda ta'lim jarayonida hisobga olish bugungi oliy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Mazkur masala talabaning mustaqil ta'lim olish kompetensiyasini rivojlantirish, kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, raqamli axborot bilan ongli ishlash madaniyatini shakllantirish va ta'lim sifatini oshirish nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar o'quv jarayonining tashkiliy, metodik va psixologik mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Elektron ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim tizimlari, virtual laboratoriyalar, multimedia resurslari va sun'iy intellektga asoslangan vositalar talabaning bilim olish jarayonida faqat axborotni qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil tadqiq etuvchi, qayta ishlovchi va amaliy vaziyatlarda qo'llovchi faol subyekt sifatida shakllanishini talab qiladi. Shu bois raqamli ta'lim muhitida ta'lim samaradorligi, avvalo, talabaning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasi darajasi bilan belgilanadi. Kognitiv faollik talabaning bilishga bo'lgan intilishi, aqliy harakatlarni ongli tashkil etishi, muammoli vaziyatlarni hal qilishga tayyorligi va yangi bilimlarni mustaqil egallash qobiliyatida namoyon bo'ladi. O'quv motivatsiyasi esa ta'lim faoliyatining ichki psixologik harakatlantiruvchi kuchi sifatida talabaning o'quv maqsadlariga munosabati, kasbiy qiziqishi, ehtiyoji va shaxsiy rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Raqamli ta'lim muhitida mazkur jarayonlarni o'rganish ayniqsa muhimdir. Chunki raqamli muhit talabaga keng imkoniyatlar yaratish bilan birga, uning bilish jarayonlariga kuchli psixologik yuklama ham beradi. Shu sababli raqamli ta'limda

faqat texnik vositalarni qo'llash emas, balki talabaning motivatsion, kognitiv va emotsional xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Raqamli ta'lim muhitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirish bir nechta o'zaro bog'liq psixologik omillar orqali amalga oshadi. Birinchi muhim omil - ichki o'quv motivatsiyasining shakllanganlik darajasidir. Talaba o'quv faoliyatini faqat baho, nazorat yoki tashqi talab asosida emas, balki kasbiy o'sish, shaxsiy rivojlanish va bilimga bo'lgan ehtiyoj asosida bajarganda uning kognitiv faolligi barqaror bo'ladi. E.Deci va R.Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o'zini o'zi belgilash nazariyasiga ko'ra, shaxsning ichki motivatsiyasi uch asosiy psixologik ehtiyoj - avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik qondirilganda kuchayadi. Raqamli ta'limda talabaning mustaqil tanlov imkoniyatiga ega bo'lishi, o'z natijasini kuzatishi va o'qituvchi bilan muntazam aloqada bo'lishi aynan shu ehtiyojlarning qondirilishiga xizmat qiladi.

Ikkinchi omil - metakognitiv nazorat va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalaridir. Raqamli ta'lim muhitida talaba ko'pincha mustaqil ravishda o'quv materialini o'zlashtiradi, topshiriqlarni bajarish vaqtini rejalashtiradi, axborot manbalarini tanlaydi va o'z natijasini baholaydi. Shu sababli kognitiv faollikning samaradorligi talabaning o'z bilim jarayonini nazorat qila olishiga bog'liq. Metakognitiv nazorat talabaning “men nimani bilaman?”, “nimani tushunmadim?”, “qaysi strategiya menga samaraliroq?” kabi savollar orqali o'z bilish faoliyatini boshqarishida namoyon bo'ladi. Bunday ko'nikmalar rivojlanmagan holatda raqamli muhit talaba uchun bilim olish vositasi emas, balki chalg'ituvchi axborot oqimiga aylanishi mumkin.

Uchinchi omil - o'quv vazifasining shaxsiy va kasbiy ahamiyatga ega bo'lishidir. Talaba raqamli platformadagi topshiriqni o'z kelajak kasbi, amaliy faoliyati yoki shaxsiy ehtiyoji bilan bog'lay olsa, unda o'quv motivatsiyasi kuchayadi. A.N.Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko'ra, har qanday faoliyat motiv bilan bog'langandagina mazmunli tus oladi. Shuning uchun raqamli ta'limdagi topshiriqlar faqat texnik bajarishga emas, balki real muammoli vaziyatlarni yechish, keyslar, loyiha ishlari, amaliy tahlil va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak.

To'rtinchi omil - raqamli kompetentlik va axborot bilan ishlash madaniyatidir. Raqamli ta'lim muhitida talaba ko'p sonli elektron resurslar, havolalar, video, test, taqdimot va onlayn platformalar bilan ishlaydi. Agar talaba axborotni tanlash, ishonchliligini baholash, muhim va ikkilamchi ma'lumotni ajratish ko'nikmasiga ega bo'lmasa, uning bilish faoliyati yuzaki va parokanda bo'lib qoladi. Shu sababli raqamli kompetentlik kognitiv faollikning texnik emas, balki psixologik sharti sifatida qaralishi lozim. Chunki axborotni ongli tanlash, tanqidiy tahlil qilish va maqsadga muvofiq foydalanish talabaning mustaqil fikrlash darajasini belgilaydi. Bundan tashqari diqqat barqarorligi va kognitiv yuklamaning optimal tashkil etilishi ham muhimdir. Raqamli muhitda talaba bir vaqtning o'zida turli vizual, matnli va audio axborotlar bilan to'qnashadi. Bu holat bilish jarayonlarini faollashtirishi mumkin, biroq noto'g'ri tashkil etilgan taqdirda kognitiv ortiqcha yuklama yuzaga keladi. R.Mayerning multimedia ta'lim nazariyasiga ko'ra, ta'lim materiali insonning axborotni qayta ishlash imkoniyatlariga mos tarzda taqdim etilgandagina chuqur o'zlashtirish sodir

bo'ladi. Demak, raqamli ta'lim resurslari ixcham, mantiqiy ketma-ketlikda, vizual va matnli axborotlar o'zaro uyg'un holda berilishi kerak.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, raqamli ta'lim muhitida talabalarning kognitiv faolligi va o'quv motivatsiyasini shakllantirish murakkab, ko'p omilli psixologik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonda talabani ichki motivatsiyasi, metakognitiv nazorati, raqamli kompetentligi, diqqat barqarorligi, emotsional xavfsizligi hamda o'qituvchi bilan interaktiv aloqasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar ta'lim samaradorligini avtomatik tarzda oshirmaydi. Ular faqatgina psixologik-pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilganda talabani bilish faolligini kuchaytiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va o'quv motivatsiyasini barqarorlashtiradi. Shu sababli raqamli ta'limni loyihalashda texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda talabani motivatsion, kognitiv va emotsional xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. Raqamli ta'lim muhitida talabani faol subyekt sifatida shakllanishi uning bilimni tayyor shaklda qabul qilishi bilan emas, balki axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish, baholash va amaliyotga tatbiq etish jarayonida namoyon bo'ladi. Demak, raqamli ta'limning asosiy vazifasi talabani faqat elektron resurslardan foydalanishga o'rgatish emas, balki unda mustaqil bilish faoliyati, tanqidiy tafakkur, o'z-o'zini boshqarish va kasbiy rivojlanishga yo'naltirilgan ichki motivatsiyani shakllantirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. -New York: Guilford Press, 2017.
2. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва: Политиздат, 1975.
3. Mayer R.E. Multimedia Learning. - Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
4. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // American Psychologist. -1979. - Vol. 34, №10. - P. 906-911.
5. Zimmerman B.J. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: An Overview // Educational Psychologist. -1990. -Vol. 25, №1. - P. 3-17.

